

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
در پرتو تحولات منطقه‌ای
(۱۹۹۱-۲۰۰۱)

امیر محمد حاجی یوسفی

دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی

تهران - بهار ۱۳۸۴

فهرست‌نویسی پیش از انتشار

حاجی‌یوسفی، امیرمحمد، ۱۳۴۳ -

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در پرتو تحولات منطقه‌ای (۱۹۹۱-۲۰۰۱) /
امیرمحمد حاجی‌یوسفی؛ [برای] دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه. - تهران:
وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۸۴.

۲۹۵ ص. جدول.

ISBN 964-361-267-8:

بها: ۲۵۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا (فهرست‌نویسی پیش از انتشار)
واژه‌نامه.

کتابنامه: ص. ۲۷۹-۲۹۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. ایران - روابط خارجی - خاورمیانه. ۲. خاورمیانه - روابط خارجی - ایران. ۳. ایران - سیاست
و حکومت - ۱۳۶۸. ۴. روسیه - روابط خارجی - ایران. ۵. ایران - روابط خارجی - روسیه. ۶. امنیت ملی -
ایران. ۷. روابط بین‌المللی - الف. ایران. وزارت امور خارجه، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
ب. ایران. وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشارات. ج. عنوان.

۳۲۷/۵۵۰۵۶

DSR ۱۶۵۰ / ج ۲

م ۸۴-۲۳۸۵

کتابخانه ملی ایران

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در پرتو تحولات منطقه‌ای (۱۹۹۱-۲۰۰۱)

امیرمحمد حاجی‌یوسفی

چاپ اول: بهار ۱۳۸۴

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

طرح روی جلد: فرنوش دولتی

صفحه‌آرایی، طراحی، لیتوگرافی، چاپ و صحافی:

مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه

دفتر مرکزی: مینی سیتی، میدان شهید محلاتی، خیابان نخل، خیابان وزارت امور خارجه

تلفن: ۷-۲۴۵۸۶۰۴، دورنگار: ۳-۲۴۵۸۶۰۳

فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان شهید باهنر، خیابان شهید آقایی

صندوق پستی ۱۹۳۹۵/۴۷۴۶، تلفن: ۲۸۰۲۶۶۲

فروشگاه شماره ۳: تهران، انتهای خیابان شهید باهنر، میدان شهید باهنر، تلفن: ۷۱-۲۲۹۲۲۷۰

«فهرست مطالب»

نه

پیشگفتار

۱	بخش اول: مباحث تئوریک
۳	فصل اول: کلیات
۳	مقدمه
۷	چارچوب تئوریک
۱۲	پیشینه پژوهش
۱۹	سازماندهی پژوهش
۲۱	فصل دوم: چارچوب تئوریک: ساختار نظام بین الملل و رفتار دولتها
۲۱	مقدمه
۲۵	نظریه واقع گرایی ساختاری
۳۶	نظریه برت هنسن
۴۰	دیدگاه پال نوبل
	چارچوب تئوریک برای فهم دگرگونی های زیرسیستم های منطقه ای ایران و پیامدهای
۴۲	امنیتی آن
	فصل سوم: سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: محدودیتها، فرصتها و
۴۵	فشارها
۴۵	مقدمه
۴۷	مباحث تئوریک سیاست خارجی
۵۱	ادبیات موجود در مورد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۵۵	چالش های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۶۱	ساختار نظام بین الملل و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۶۶	ضرورت ارائه چارچوبی مفهومی برای فهم سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۷۰	نتیجه گیری

بخش دوم: ویژگی‌های زیرسیستم‌های منطقه‌ای ایران: ۲۰۰۱-۱۹۹۱.....	۷۱
فصل اول: مدخل تنوریک.....	۷۳
مقدمه.....	۷۳
نظام بین‌الملل پس از جنگ سرد.....	۷۴
سیستم و زیرسیستم منطقه‌ای.....	۷۶
فصل دوم: ایران در آسیای مرکزی و قفقاز.....	۸۵
مقدمه.....	۸۵
تحولات در محیط شمالی.....	۸۹
ویژگی‌های زیرسیستم منطقه‌ای آسیای میانه و قفقاز.....	۹۲
الف) مبانی و توزیع قدرت.....	۹۲
ب) منابع و سطوح منازعه.....	۱۰۰
۱) منابع داخلی منازعه.....	۱۰۱
۲) منابع خارجی منازعه.....	۱۰۸
سیاست منطقه‌ای روسیه.....	۱۱۰
سیاست منطقه‌ای آمریکا.....	۱۱۲
سیاست منطقه‌ای ترکیه.....	۱۱۲
سیاست منطقه‌ای ایران.....	۱۱۳
سیاست منطقه‌ای چین.....	۱۱۶
۳) رقابت بر سر دریای خزر: خصمانه یا دوستانه؟.....	۱۱۷
چارچوب تحلیلی.....	۱۱۸
موضوع مورد اختلاف در خزر.....	۱۲۴
ماهیت رقابت در خزر.....	۱۳۲
پویایی‌های رقابت در خزر.....	۱۳۵
آینده رقابت در خزر.....	۱۳۹
ج) الگوی منازعه و همکاری.....	۱۴۳
۱) منازعات منطقه‌ای.....	۱۴۳

۱۴۸	۲) همکاری‌های منطقه‌ای.....
۱۵۳	فصل سوم: ایران در خلیج فارس.....
۱۵۵	تحولات در محیط جنوبی.....
۱۵۹	ویژگی‌های زیرسیستم منطقه‌ای خلیج فارس.....
۱۵۹	الف) مبانی و توزیع قدرت.....
۱۶۶	ب) منابع و سطوح منازعه.....
۱۶۶	۱) منابع داخلی منازعه.....
۱۷۰	۲) منابع خارجی منازعه.....
۱۷۴	ج) الگوی منازعه و همکاری.....
۱۷۹	فصل چهارم: ایران و شرق مدیترانه.....
۱۸۰	تحولات در محیط غربی.....
۱۸۹	ویژگی‌های زیرسیستم منطقه‌ای شرق مدیترانه.....
۱۹۰	الف) مبانی و توزیع قدرت.....
۱۹۳	ب) منابع و سطوح منازعه.....
۲۰۰	ج) الگوی منازعه و همکاری.....
۲۰۵	فصل پنجم: ایران در آسیای جنوب غربی.....
۲۰۶	تحولات در محیط شرقی.....
۲۱۰	ویژگی‌های زیرسیستم منطقه‌ای آسیای جنوب غربی.....
۲۱۰	الف) مبانی و توزیع قدرت.....
۲۱۲	ب) منابع و سطوح منازعه.....
۲۱۸	ج) الگوی منازعه و همکاری.....
۲۲۵	بخش سوم: پیامدهای امنیتی تحولات منطقه‌ای برای ایران: ۳۰۰۱-۱۹۹۱.....
۲۲۷	فصل اول: تأثیر دگرگونی‌های زیرسیستم‌های منطقه‌ای ایران بر امنیت کشور.....
۲۲۷	مقدمه.....
۲۳۱	سیاست مهار جدید.....
۲۳۶	تهدیدهای ایران در آسیای مرکزی - قفقاز.....

۲۴۴	تهدیدهای ایران در خلیج فارس
۲۴۸	تهدیدهای ایران در شرق مدیترانه
۲۵۵	تهدیدهای ایران در آسیای جنوب غربی
۲۶۰	نتیجه‌گیری
فصل دوم: نتیجه‌گیری: ارزیابی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران پس از	
۲۶۳	فروپاشی شوروی
۲۷۹	فهرست منابع

پیشگفتار

سیاست خارجی از اهمیت حیاتی برخوردار است زیرا اهداف تعیین شده برای یک کشور همراه با استراتژی های اتخاذ شده برای نیل به آن اهداف را در بر می گیرد. سیاست خارجی موفق می تواند موجب اعتلای یک جامعه و کشور و بالعکس سیاست خارجی ناموفق می تواند موجب افول و حتی نابودی آن گردد. در کتاب حاضر به بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در یک دهه پس از فروپاشی نظام بین الملل دوقطبی می پردازیم اما نه به شکلی کلی بلکه به مناطق اطراف ایران نظر می افکنیم و تحولات آن ها طی این یک دهه را بررسی می کنیم تا از این رهگذر پیامدهای امنیتی این تحولات را برای کشور تخمین بزنیم. از این رو کتاب حاضر دارای چند هدف است. نخست به دنبال ترویج ادبیات مربوط به سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران است. دوم به دنبال بررسی سیاست خارجی منطقه ای جمهوری اسلامی ایران طی یک دهه بسیار پرتحول پس از فروپاشی شوروی است. هدف سوم کتاب عبارت از کاربرست نظریه های روابط بین الملل و سیاست خارجی در مورد جمهوری اسلامی ایران و ارزیابی این نظریه هاست. و بالاخره هدف چهارم این است که در روند تحلیل سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در این مقطع زمانی بتوانیم راه هایی برای برون رفت از مشکلات موجود ارایه داده و چشم انداز سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را ترسیم نمائیم.

در نوشتن این کتاب وام دار افراد زیادی گشته ام و از مساعدت موسسات گوناگونی بهره برده ام. نخست باید از اساتید فرزانه و فقید خود مرحومان دکتر هوشنگ مقتدر و دکتر علی اکبر یاد کنم که انگیزه مطالعه سیاست خارجی را در من به وجود آوردند و اولین نوشته آکادمیک خود یعنی پایان نامه کارشناسی ارشدم را در حوزه سیاست خارجی با مساعدت آنان به سرانجام رساندم. این کتاب

را به پاس زحماتشان به آنان تقدیم می‌کنم. سپس باید از همکار ارجمند دکتر سید محمد کاظم سجادی‌پور یاد کنم که شوق مطالعه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را در من برانگیخت. هم چنین باید از دانشجویان مقاطع مختلف رشته‌های علوم سیاسی و روابط بین‌الملل یاد نمایم که دقت و وسواس علمی آنان انگیزه مطالعه بیشتر را در من تقویت نموده و جدل‌های علمی‌شان بسیاری از تحلیل‌های این کتاب را متأثر ساخته است. دانشجویانی نیز به عنوان دستیار تحقیقاتی در انجام این اثر مرا یاری داده‌اند که از میان آنان باید اشاره ویژه به آقایان غلامرضا رفعت‌نژاد و ابوذر گوهری دانشجویان کارشناسی ارشد معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع) نمایم که برخی از منابع استفاده شده در این کتاب را با کاوش‌های اینترنتی خود فراهم ساختند. در پایان لازم است از عزیزانی که در دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت خارجه به ویژه کسانی که اثر حاضر را به عنوان پروژه مطالعاتی ارزیابی نموده و مرا از نظرات گرانبه‌ای خویش بی‌نصیب نگذاشتند، تشکر نمایم. طبعاً مسئولیت کلیه نقص‌های کتاب حاضر بر عهده نگارنده است.

امیر محمد حاجی یوسفی
استادیار علوم سیاسی و روابط بین‌الملل
دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی
دانشگاه شهید بهشتی